

Хмелевська Н. В.,
*кандидатка юридичних наук, адвокатка,
доцентка, доцентка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені
Леоніда Юзькова
<https://orcid.org/0000-0002-4492-4868>*

ЗМІСТ ЮСТИЦІЇ, ДРУЖНЬОЇ ДО ДИТИНИ

CONTENTS OF CHILD-FRIENDLY JUSTICE

У статті розглянуто широке значення «юстиції, дружньої до дитини», яка охоплює превентивну діяльність, досудове розслідування, судовий розгляд, перегляд рішення суду за потреби та роботу з неповнолітнім після судового розгляду. Також розширене тлумачення включає роботу з неповнолітніми потерпілими та свідками, а не тільки правопорушників. Поняття «юстиція» – більш багатозначне, ніж правосуддя та більш вдало підходить для ювенального процесу. «Правосуддя, дружнє до дитини» є частиною юстиції, дружньої до дитини.

Юстиція, дружня до дитини, ґрунтується на принципах: забезпечення найкращих інтересів дитини; верховенства права; презумпції невинуватості; поваги до людської гідності; заборони дискримінації; забезпечення участі дитини у розгляді та вирішенні її справи; спеціалізації; доступності; розумності строків; міждисциплінарності; проактивності; забезпечення відновного примирення; співрозмірності (пропорційності) відповідальності дитини у конфлікті з законом; забезпечення процесуальних прав дитини у контакті з законом; індивідуалізації підходу до дитини у контакті з законом.

Новим принципом для розвитку дружньої до дітей юстиції є принцип «дитина перш за все», який містить засади, які підсумовують важливість правосуддя щодо молоді. Робота з неповнолітніми відрізняється від дорослих і потребує іншого підходу. Необхідно сприяти індивідуальним сильним сторонам і здібностям дітей для розвитку соціальної спрямованості, зосереджуючись на позитивних результатах дитини, а не просто намагаючись працювати з тим, що відбулось. Важливою є співпраця з дітьми, а саме їх змістовне залучення, орієнтоване на соціальну інтеграцію. Однією з важливих основ «дитина перш за все» є виведення від системи кримінального правосуддя неповнолітніх, де це можливо, або зведення до мінімуму контактів всередині неї. Беручи за основу принцип «дитина перш за все» можна запобігти правопорушенням і створити безпечніші спільноти з меншою кількістю потерпілих.

Зміст юстиції, дружньої до дитини включає базування її на основних принципах та їх реалізації в практичних діях під час роботи з неповнолітніми в кримінальному провадженні.

Ключові слова: ювенальна юстиція, неповнолітні, кримінальний процес, принципи, дитина перш за все.

The article examines the full and broad meaning of "child-friendly justice", which includes preventive activities, pre-trial investigation, trial, review of the court's decision if necessary and work with the minor after the trial. Also, the expanded interpretation includes minor victims and witnesses, not only offenders. The concept of "justice" is more ambiguous than justice and is more suitable for the juvenile process. "Child-friendly justice" is part of child-friendly justice.

Child-friendly justice is based on the principles of: ensuring the best interests of the child; rule of law; presumption of innocence; respect for human dignity; prohibitions of discrimination; ensuring the child's participation in the consideration and resolution of his case; specializations; availability; reasonableness of terms; interdisciplinarity; proactivity; ensuring restorative reconciliation; proportionality (proportionality) of the child's responsibility in conflict with the law; ensuring the procedural rights of the child in contact with the law; individualization of the approach to the child in contact with the law.

A new principle for the development of child-friendly justice is the "Child first" principle, which contains principles that summarize the importance of youth justice. Explaining the understanding of the "child first" principle, it is necessary to clearly recognize how the development of children differs from that of adults and requires different support. Contribute to children's individual strengths and abilities to develop social orientation, focusing on the child's positive outcomes rather than simply trying to work with what has happened. It is important to cooperate with children, namely their meaningful involvement, focused on social integration. One of the important foundations of "Child First" is to divert juveniles from, or minimize contact within, the criminal justice system wherever possible. A child-first approach can help prevent crime and create safer communities with fewer victims.

The content of child-friendly justice includes basing it on basic principles and their implementation in practical actions when working with minors in criminal proceedings.

Key words: *juvenile justice, minors, criminal process, principles, child first.*

В Україні активно розвивається ювенальна юстиція, яка забезпечує найкращі інтереси неповнолітніх, які опинились в контакті з законом. Часто можна зустріти термін «правосуддя, дружнє до дитини», яке базується на Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. Звернувшись до Вікіпедії, правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку здійснює суд шляхом розгляду і вирішення у судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ [1]. Зважаючи на це, правосуддя, дружнє до дитини – це лише частина кримінального процесу з неповнолітніми. Однак, видається очевидним, якщо в цілому говорити про процес, який є дружнім до неповнолітніх, то більш правильним буде поняття «юстиція, дружня до дитини». Поняття «юстиція» – більш багатозначне, ніж правосуддя та більш вдало підходить для ювенального процесу.

У своїй дисертаційній роботі Червінко М. В. вивчала дискусію щодо змісту та обсягу юстиції, дружньої до дитини. У цій дискусії автор стала прихильницею того, що «юстиція, дружня до дитини» є найбільш довершеною формою ювенальної юстиції та прийшла до висновку, що ювенальна юстиція в широкому розумінні (стосується усіх дітей-учасників кримінальних процесуальних відносин) еволюціонувала від моделі формального здійснення правосуддя до моделі, заснованої на ідеї забезпечення найкращих інтересів дитини [2]. Повністю підтримуючи таку позицію, необхідно додати, що модель бере за основу багато інших важливих принципів, охоплює превентивну діяльність, стадію досудового розслідування, судову стадію, перегляд судових рішень та післясудову роботу з неповнолітніми.

Таку ж позицію взяв за основу і законодавець. У Верховній Раді зареєстрований законопроект «Про юстицію, дружню до дитини». Метою цього Закону є створення умов для організації та ефективної діяльності юстиції, дружньої до дитини, що відповідає вимогам Конвенції про

права дитини, міжнародним стандартам щодо захисту прав дитини і є основою для запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, належного поведіння з дитиною в контакті із законом та її соціальної реабілітації, запобігання вторинній віктимізації дитини, яка є потерпілою чи свідком. У законопроекті вказано, що юстиція, дружня до дитини, ґрунтується на принципах: забезпечення найкращих інтересів дитини; верховенства права; презумпції невинуватості; поваги до людської гідності; заборони дискримінації; забезпечення участі дитини у розгляді та вирішенні її справи; спеціалізації; доступності; розумності строків; міждисциплінарності; проактивності; забезпечення відновного примирення; співрозмірності (пропорційності) відповідальності дитини у конфлікті з законом; забезпечення процесуальних прав дитини у контакті з законом; індивідуалізації підходу до дитини у контакті з законом [3]. Вказаний законопроект 05.09.2023 року був знятий з розгляду, проте є велика надія що до нього повернуться та приймуть в найближчому майбутньому.

Окрім вищезазначених принципів на яких ґрунтується сучасна ювенальна юстиція, звертає на себе увагу принцип «дитина перш за все», яким на сьогодні керуються розвинені країни світу. Зокрема, Великобританія взяла за основу цей принцип у законодавчу сферу щодо ювенальної юстиції. Пояснюючи суть цього принципу, необхідно згадати про його чотири складові:

1) в основі принципу «дитина перш за все» покладені найкращі інтереси дітей, під час роботи з неповнолітніми визнаються їх особливі потреби, здібності, права та потенціал. Уся робота з неповнолітніми орієнтована на дитину, її розвиток;

2) дотримання цього принципу має сприяти розвитку індивідуальних сильних сторін і здібностей дітей для розвитку їх соціальної ідентичності, що веде до безпечніших спільнот і відповідно меншій кількості потерпілих. Уся робота з неповнолітніми є конструктивною та орієнтованою на майбутнє, побудована на вза-

ємовідносинах підтримки, що дає дітям можливість реалізувати свій потенціал і зробити позитивний внесок у суспільство;

3) принцип ґрунтується на заохоченні дітей до активної участі та ширшого соціального залучення. Уся робота – це змістовна співпраця з дітьми та їхніми законними представниками;

4) принцип передбачає виключення дитини з системи правосуддя, використовуючи превентивну профілактику, відволікання та мінімальне втручання. Уся робота мінімізує криміногенність від контакту з системою [4].

Ніл Хейзел, відомий британський науковець у сфері ювенальної юстиції, висловлює думку, що принцип «дитина перш за все» – це не просто фраза, мантра чи філософія; це опублікований керівний принцип для молодіжної юстиції. По суті, це підсумовує наше сучасне розуміння правосуддя щодо молоді. І це розуміння суттєво просунулося за останні роки, допомагаючи дітям робити позитивний внесок у суспільство. Принцип «Дитина перш за все» містить засади, які підсумовують важливість правосуддя щодо молоді. Пояснюючи розуміння принципу «дитина перш за все», треба чітко визнати, що діти потребують відмінної від дорослих підтримки. Потрібно сприяти індивідуальним сильним сторонам і здібностям дітей для розвитку соціальної спрямованості, зосереджуючись на позитивних результатах дитини, а не просто намагаючись працювати з тим, що відбулось. Важливою є співпраця з дітьми, а саме їх змістовне залучення, орієнтоване на соціальну інтеграцію. Однією з важливих основ «дитина перш за все» є відволікання від системи кримінального правосуддя неповнолітніх, де це можливо, або зведення до мінімуму контактів всередині неї. Беручи за основу принцип «дитина перш за все» можна запобігти правопорушенням, які вчиняються неповнолітніми [5]. В Україні це є зовсім новий принцип, який повинен також стати ядром подальшого розвитку ювенальної юстиції.

Слушну думку висловлює Іващенко А. М., що завдання буде виконане лише тоді, коли зміни можна буде спостерігати на практиці. Щоб досягнути цього, першорядне значення має пропагування, поширення і моніторинг Керівних принципів правосуддя, дружнього до дітей, а також гарантування того, що вони

будуть покладені в основу національних політик держав Європи щодо забезпечення правосуддя, дружнього до дітей [6]. Тобто, недостатнім буде лише впровадити основні принципи, але й потрібно активно їх застосовувати.

Необхідно створити таку юстицію, яка б ґрунтувалась та всіх вищеписаних принципах. В практиці вже використовуються багато методик роботи з дітьми в кримінальному провадженні, які базуються на згаданих засадах. Зокрема, методика «зелена кімната», Барнахус, медіація в межах відновного правосуддя.

У Звіті про результати моніторингу судових процесів в Україні «Стандарти правосуддя, дружнього до дитини та їх втілення в Україні (кримінальний аспект)» надано певні рекомендації різним органам щодо вдосконалення дружнього до дитини правосуддя. Зокрема, мова йде про необхідність розширити дитячу спеціалізацію, не обтяжувати фахівців, які мають дитячу спеціалізацію, розглядом інших справ; під час визначення дитячої спеціалізації враховувати передусім наявність необхідної підготовки (спеціальних знань, здібностей і навичок) і мотивації, а не стаж роботи [7]. Терміновим є також питання спеціалізації адвокатів, які працюють з неповнолітніми, адже спеціалізація взагалі відсутня на сьогодні.

Серед рекомендацій також вказано про необхідність запровадження системного навчання ювенальних дізнавачів, слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів, психологів, працівників служби пробації, надаючи перевагу спільним, міждисциплінарним інтерактивним тренінгам [7]. Окрім того, треба віддати перевагу практичному навчанню, а лише акцентувати увагу на теоретичній складовій. Ювенальна юстиція – це мультидисциплінарна діяльність, тільки у тісній співпраці можна досягти успіху.

Важливо розробити адаптовані до розуміння дітей сайти, додатки тощо, які були б зручним джерелом поданої у доступній формі інформації про те, як влаштована та функціонує система правосуддя для дітей [7]. Неповнолітні повинні розуміти весь процес, який відбувається і часто, окрім пояснень фахівців, вони самі прагнуть отримати доступну інформацію. Необхідно сприяти поширенню використання методики «зелена кімната», зокрема через підготовку відповідних фахівців, забезпечення

необхідним обладнанням, вироблення логічних алгоритмів. Слід зазначити, що методикою «зелена кімната» активно користуються у сфері ювенальної юстиції та вона набирає все більших обертів.

У Звіті також йшла мова про запобігання небажаним контактам дітей-потерпілих чи свідків з обвинувачуваними особами. У разі потреби потрібно розміщувати їх у різних приміщеннях під час засідань, забезпечуючи відеоконференцзв'язок між цими приміщеннями.

Для реалізації правосуддя, дружнього до дитини важливо подбати про створення комфортніших умов для розгляду справ за участю дітей та перебування їх у відповідних приміщеннях; уникати проведення допитів, засідань в приміщеннях та умовах, які можуть завдати психологічної травми/стресу дитині, зокрема, не використовувати зали з металевими або скляними загородженнями для проваджень щодо неповнолітніх. З виконанням цього пункту є проблеми, більшість судів не обладнані комфортними для дітей умовами. Для забезпечення цього пункту треба враховувати стандарти щодо забезпечення сприятливого для дитини середовища під час затвердження державних будівельних норм, проектування/перепланування приміщень судів, органів поліції, які працюють з дітьми [7].

Науковці висловлюють різні пропозиції щодо вдосконалення дружньої до дитини юстиції. Так, в роботі Пархоменко П. І. викладено обґрунтування необхідності розгляду питання про запровадження інституту судових вихователів або закріплення їх окремих функцій за іншими суб'єктами, що сприяло б реалізації завдань правосуддя дружнього до дитини. При цьому вихователь виконує важливу функцію, яка охоплюється самою метою правосуддя дружнього до дитини, приймаючи участь вихованні, наданні допомоги батькам, профілактиці правопорушень, виконанні судових рішень тощо [8]. Інститут судових вихователів потребує додаткового вивчення щодо запровадження його в Україні.

Звертає на себе досвід Нігерії, де під час кримінального провадження соціальна служба піклується про те, щоб суд був максимально дружнім до дітей, поліція не була в поліцей-

ській формі, щоб законні представники були присутніми під час кримінального провадження та щоб до дитини зверталися мовою, яку вона розуміє, і щоб дитина жодним чином не залякувалася. Крім того, суди у справах сім'ї та неповнолітніх активно співпрацюють із соціальними працівниками, і в більшості випадків суд передає справи дітей до соціальних працівників для надання відгуків і результати їх роботи часто є надійною основою для рішень судів у справах сім'ї та неповнолітніх. Це партнерство між судом і соціальними працівниками є хорошою практикою, і це певною мірою підвищило ефективність ювенального правосуддя в Нігерії в реабілітації та реінтеграції багатьох дітей-правопорушників у суспільство. Також Служба соціального забезпечення продовжує працювати з дітьми після рішення суду, щоб спробувати реабілітувати дитину-правопорушника. Таким чином, соціальний захист піклується про те, щоб дитина продовжувала освіту. Соціальний захист також заохочує сім'ю брати участь у вихованні дитини. Навчання є дуже важливим компонентом реабілітації дитини. Написання звітів про дитину та подача до головного управління також є іншими функціями, які виконує соціальна опіка [9]. В Україні теж необхідна співпраця поліції, судів зі службою у справах дітей, яка сьогодні існує, але не є достатньою та ефективною.

Досліджуючи розвиток дружньої до дітей ювенальної юстиції в Індії, можна зробити висновок, що в них є подібні проблеми. Так, загальна картина досить невтішна, і значна кількість дітей розповіла про свій травматичний досвід спілкування з поліцією. Недостатня підготовка поліцейських щодо поведінки з дітьми є каменем спотикання у забезпеченні доброзичливого підходу до дітей у кримінальному провадженні. Хоча закон передбачає наявність спеціальних працівників у справах неповнолітніх у кожному поліцейському відділку, на практиці це окрема посада, де звичайний поліцейський виконує функції ювенального у справах неповнолітніх. Часто існує однакове ставлення до дорослих і дітей. Тому вкрай важливо створити окремий кадровий склад поліцейських для розгляду справ, пов'язаних із дітьми. Крім того, для забезпечення ефективності та результативності їх роботи праців-

никам поліції слід надавати адекватні стимули шляхом подальшого навчання. Спілкування з поліцейськими, які фактично не мають спеціалізації може призвести до фізичної та емоційної травми, яку вони можуть зазнати від рук поліції. Це може перешкодити відновленню або реінтеграції неповнолітніх та може сприяти рецидиву злочинності. Таким чином, поточна ситуація вимагає ретельного перегляду поведінки поліції зі справами ювенальної юстиції та способів забезпечення делікатного та справедливого поведінки з дітьми, які вступають у контакт із законом з першочерговою увагою до їхнього відновлення та ресоціалізації в суспільстві [10]. В Україні хоч існує ювенальна спеціалізація поліцейських, але часто вона носить формальний характер, що перешкоджає реалізації дружньої до дитини юстиції. Недостатньо створити лише дружню атмосферу, найважливіше, зробити кримінальне провадження більш досвідченим та ефективним щодо неповнолітніх.

Отже, можна зробити висновок про те, що більш доречним, повним та ширшим визначенням є «юстиція, дружня до дитини», яка охоплює превентивну діяльність, досудове розслідування, судовий розгляд, перегляд рішення суду за потреби та роботу з неповнолітнім після судового розгляду. Також розширене тлумачення включає неповнолітніх потерпілих та свідків, а не тільки правопорушників. Поняття «юстиція» – більш багатозначне, ніж правосуддя та більш вдало підходить для ювенального процесу. «Правосуддя, дружнє до дитини» є частиною юстиції, дружньої до дитини.

Юстиція, дружня до дитини, ґрунтується на принципах: забезпечення найкращих інтересів

дитини; верховенства права; презумпції невинуватості; поваги до людської гідності; заборони дискримінації; забезпечення участі дитини у розгляді та вирішенні її справи; спеціалізації; доступності; розумності строків; міждисциплінарності; проактивності; забезпечення відновного примирення; співрозмірності (пропорційності) відповідальності дитини у конфлікті з законом; забезпечення процесуальних прав дитини у контакті з законом; індивідуалізації підходу до дитини у контакті з законом.

Зроблено висновок про те, що новим принципом для розвитку дружньої до дітей юстиції є принцип «дитина перш за все», який містить засади, які підсумовують важливість правосуддя щодо молоді. Пояснюючи розуміння принципу «дитина перш за все», треба чітко визнати, чим розвиток дітей відрізняється від дорослих і потребує іншої підтримки. Сприяти індивідуальним сильним сторонам і здібностям дітей для розвитку соціальної спрямованості, зосереджуючись на позитивних результатах дитини, а не просто намагаючись працювати з тим, що відбулось. Важливою є співпраця з дітьми, а саме їх змістовне залучення, орієнтоване на соціальну інтеграцію. Однією з важливих основ «дитина перш за все» є виведення від системи кримінального правосуддя неповнолітніх, де це можливо або зведення до мінімуму контактів всередині неї. Беручи за основу принцип «дитина перш за все» можна запобігти правопорушенням в майбутньому.

Зміст юстиції, дружньої до дитини включає базування її на основних принципах та їх реалізації в практичних діях під час роботи з неповнолітніми в кримінальному провадженні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Правосуддя. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Правосуддя>
2. Червінко М. В. Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини: дисертація. 2023.
3. Проект Закону про юстицію, дружню до дитини №5617 від 04.06.2021р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137
4. HM Inspectorate of Probation. URL: <https://www.justiceinspectors.gov.uk/hmiprobation/research/the-evidence-base-youth-offending-services/general-models-and-principles/child-first/>
5. Neal Hazel. Putting Child First into practice. URL: <https://www.gov.uk/government/news/putting-child-first-into-practice>
6. Іващенко А. М. «Основні принципи правосуддя, дружнього до дітей, та права дитини». Актуальні питання публічного та приватного права. (2015): 206.
7. Звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні «Стандарти правосуддя, дружнього до дитини та їх втілення в Україні (кримінальний аспект)». 2021. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf>

8. Пархоменко, П. І. «Інститут судових вихователів в системі правосуддя, дружнього до дитини». Юридичний Вісник. (2023): 48.

9. Abdulraheem-Mustapha, Mariam Adepeju. Child justice administration in Africa ImprintCham, Switzerland : Palgrave Macmillan. 2020.

10. Parackal, S., Panicker, R. (2019). The Juvenile Justice System: A Pathway for the Restoration of Children in Conflict with the Law. In: Children and Crime in India. Palgrave Advances in Criminology and Criminal Justice in Asia. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-16589-5_5